

Հակ Բաֆաօնը (König Sahag) համար գրած է այս պատերիս պատմութիւնը: Հայկական զրոյցը կը պատմէ՝ թէ Յովհաննէս առաքեալն Նոճիէ քանդակած է զայն եւ Բարթուղիմէոս առաքեալն սուած, որ Ս. Աստուածածինն մահուան առեւ Նորուստղէմ Հէր: Բարթուղիմէոս՝ Հայոց առաքեալը Հայաստան բերած է զայն եւ Վասպուրականի մէջ հեկեղեցի մը շինած եւ քովը զՀոգոց-Վանքը:

(Հարուն-ի-ի-ի)

ՐԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԹԻՒՆԵՐ ՆՆԱԽԵՆ ԱՅ ԲԱՄԿՈՐԵՆԵՐ ԱՐՈՑ

ՈԱՄԿՈՐԵՆ ՄԱՍՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

16.

Ե. ՄԱՐԱՏ ՍՊԱՐԱՊԵՏ

Տարեգիրք եւ Օրինաց մատենա:

Բ. ՕՐԻՆԱՏ ՄԱՍՆԱՆ

1. Անտիք Անտիպոյ:

(Հարուն-ի-ի-ի)

Հաւաք բերած այս շրջո արտաք առեալ էին այն Ժ. Գրուհներէն՝ զոր թարգմանիչն կը յիշատակէ ի Յատալարանին: Բայց թարգմանիչն ունի երկրորդ մաս մ'այլ՝ զոր ինչ է Գրուհարանին չի նշանակեր, եւ որ ի ԽՎ Գրուհ բաժանեալ՝ կը խօսի Բաղաբազանայ եւ Գրուհարանայ վերաբերեալ նիւթոյ վրայ: — Սակայն նախորդաց մասին վերջն՝ իբրեւ անցք առ երկրորդն՝ այս երկուորն կը զեն: «Կատարեցաւ լիճ ճարտարոյն Անտիպոյն եւ՝ իրաւներն. եւ արգ. զրեմը զբաղաւորացայն, եւ՝ սկիզբն առնեմը զայս եւս որ վասն ինտառն» թեանս:

Առաքիլ քանի մը օրինակ այն երկրորդ մասնն:

Եւ ին թէ Հայրն ու մայրն կամ ազն կարգել լինին՝ զիրենց խոյս աղկիւնն եւ սովել պոյրք բերել՝ նա ունի ճարտարն որ տխրեցիկ այն: Այլաւ եւ ոչ քիչ. ապա երբ տայր բերէ՝ նա կարէ այնել՝ թէ այրիին թորաւ. զի ապոյսով առնին պարկանն եւ զիմէ այրիին կցել լինի, նա ինչ է իր իրացն Գրուհներ. եւ ապա բնաւ եկել եւ ի յերացն ի Գրուհներէն: Եւ թէ այրիին ուզեցան որ տխրեցիկ այնել եւ կենայ կենն ու ապաշին, նա ունի անտեղզով համանայ որ կարէ այնել, ապա ի վերայ իր բաժնին. որ է իր բաժնին ի յամեն իրացն եւ ի հայրենեցն յերեք բաժնին մէջ. զայն մէկ բաժնին կարէ ապ յուժ իր պիտի, եւ այնել զինչ իր պիտի. եւ երկու բաժնին այլ մէկն կնկանն է, ու մէկն ապաշին:

Բայց թէ լինի որ այրիին ու կնիկն հաշտին ընդ իրար, եւ այնեն տխրեցիկ ընդ երկուքն, կամ թէ լայնին դիւ, ապա յուկ հաշտին ու հաւանին երկուքն վկայիւ, նա թէ ասն, թէ Ժախն, թէ զինչ խիկ ուզեն՝ կարեն այնել զիրենց ամեն ապգը եւ ի հայրենաւանն. եւ հաստատու ծնայ ի յորեցն եւ յազգականացն անփական անխելի կապանք. զի անխելի է

ալած իրենց՝ որ այնել կարեն ծնոցն զիրենց իրեն զինչ իրենց պիտի յամենին, յուժ կամայ, եւ թէ տպոյ իր կարգն, նա զինչ իրենց իրենց կամք իր տան՝ նա այն է իր ծնացան, եւ ի յետ է զատառ այնուհետեւ ի յիւ եղբայրն եւ ի քրոջայն:

Չ. Եթէ այրն եւ երէկ կենն որ աւ լինի, եւ աւանդն իրենց, եւ կամանաւ տխրեցիկ այնել, եւ տառապելի լինան եւ անտարբէր, եւ կամանաւ տայ կամ Ժախն ի հայրենեցն, նա այլ վարէ առնաւ, ի հայրենեցն քան յերեք բաժնին զմէկ բաժնին, կարէ այնել զինչ իր պիտի. շոյնայն եւ զԿուսայն յերեք բաժնին զմէկն: Եւ թէ ապաշին անհասակ եւ անկարգ լինին ի տունն, ապա թէ կարգած լինան ու առել լինան զիւրենց բաժնին, նա ծնոցն զիրենց զամեն իրենց կարեն ի յիրենց վերայ բաժնել եւ այնել զինչ իրենց պիտի: Ապա թէ վասն աղգատութեան կարեաց կամանայ հայրն կամ մայրն Ժախն ի զիւ հայրենեցն կամ վայրենիքն, նա երկուքն որ արգասն ու ասէ զիւ կարեն առել ամենին, եւ աւել համանք Ժախից զիւ հայրենեցն, կամ գրաւին: Եւ ի հուն եկն: Դա թէ քան իր որդիին յառաջ աղապար կամ Դիւքեղեղով՝ 1, եւ ասն ի զարգանս, թէ «Հայր, կու աղապար զքեզ որ չծախսե զմեր հայրենիքն, եւ մերն կու առնանք ի մեր վերայ» որ մերն ծառայենք զքեզ, եւ ասեք զքո պէտքն, նա պատհէ է որ հայրն լսէ, եւ որդիքն հայնք ծառայեն զինք՝ որ Բաւա լինի հայրն. ապա թէ ոչ՝ նա այն ի յիւ եղբայրն է, ու կարէ հայրն Ժախել զիւ բաժնին, որ է յերեք բաժնին մէկն, եւ ի հուն եկն: Գի իր բաժնին ի յիւ կամեն է:

1 Defendo.

Եւ ինքն որ աղապար կամ այլ ինքն է յիւ ձեռք ունայ, եւ ապաշին կենայ ի յիւր ի վաղէ, եւ զայ մէկ այլ առնաւ զինք ուժով եւ կահայրութեամբ, առանց զարգասն, նա զայ զղկանն ու զառաւանի ի զարգասն եւ յերեք Ժախն, եւ ուժ յայնոքն ի ժամն ի զարգասն կենայ, եւ չչինխառնէ եւ ուրանայ որդէն արժանն է, առնով. «Չէ, թէ Աստուած կամի», նա մշտնեղեղաւոր կորայ զայն իրեն. եւ վասն այն ուժայն տայ առաքանք ի զարգասն 1, 2, 3, 4, որ է նոր գրամ խիւ: Եւ այն է ապաշին եւ իրաւունքն այնոցիկ՝ որ լսեն ի զարգասն, որ յիրենց վերայ կենն զարգասնին եւ հիւանդաց խորք ասնն, եւ իրենց լսեն, ու լինին ի յառն ու զինխառնութիւն այնեն, եւ ասն՝ «Չէ, թէ Աստուած կամի», եւ զայն, զէր պատհէ է, Ապա թէ զինխառն եւ տխրեցիկ ու ասէ՝ «Չէ, թէ Աստուած կամի», որ ուժ եւ՝ այրել եւ ոչ կահայրութեան, նա թէ զայ յառաջ մէկայն եւ ասէ՝ «Հայր, թէ Աստուած կամի, այրել եւ ու առանց զարգասն զրեւն եւ զինչ, ու առել եւ Գիմ իրեն յիմ ձեռաց, ու խելն եւ զայն իրեն ի յիւմ, որ ինչիկ լայն օրն կայել եւ՝ որ ուժով գու յիւմ խելցի չիմայ, Դա երբ լսէ ուժ այնոքն զարգայ խորք, ու զայն որ կեցողուն կամանայ այնել ուժայն, խառնաւայ որ իր անձաւն կեցողուն այնել ընդգիւժ իր. եւ այն որ ուժ ի յին այրած՝ բերէ յառաջ արդու վկայ. որ մարտեան այն ուժայն վկայութեան տան, ու ասն որ այն իրեն հայնքիկ ի յայն մարդոյն ձեռն լինի կեցել, ու նա խել է, ու երգեցեն զայն վկայքն զարգասն ի խայն ու յառաւանքն որ այն խլցցեն ընդդ լինի իւ: Դա ի ժամն զայն խլցցեն պատհէ է որ զարգանն ի զրեւան, թէ ապաշին է թէ զինչ ու է. ու այն որ զուժ լինի այրել՝ նա վճար ի զարգասն 1, 2, 3, 4, որ է նոր գրամ խիւ: Եւ հետ այնոր ապա թէ զիւրեն իրաւունքն ունայ՝ նա կարէ զարգասն ի զարգասն, եւ առնաւ զիւ իրաւունքն զարգասն: Եւ թէ իր իւմն ասէ,

որ չէ իրաւ, նա ինք կենցանք վկայում։ Թէ թուղթ չկենայ, եւ թէ որ ու համբերութիւն ուղէ որ բերէ զի վկային եւ պէտքեր, եւ պարուն կամ զարգացում ուղէ զանկողն զվկային եւ զպիտոց, նա պատճճ է որ այս զանկողն որ գրվի ի զարգացման։ Եւ զայս զընթաց այնէ։

- 1 Saisir,
2 Sol, հնդ. քշ. = sou,
3 Saisie.

Բ. Եթէ որ կորսնէ առնիկ ձի կամ իրիւ կամ ջորի, կամ այլ ազգ գրաստ, զինք ու լինի, եւ գտնու զինք հնա մարդի որ ունայ, նա առնու. ու բերէ կուճոցն ի զարգացման, ու ասէ թէ «Պարտաւոր, իսկ գրաստս իմ է, ու կորուստ կաւ իմ կամ» ։ Բերքաւ, ու հնաւ զայս զինք հնա իսկ մարդի, ու ասք եմ որ կենցանք անտիգն երկրորդ որ իրաւ կու ասեմ, Դա թէ ասէ «Ունոյն գրաստս» ։ Ու, թէ Լատուաւ ասէ, այլ իմ անուցած էր, նա վասն այնոր կատայ զարգացման գտնողին. ու թէ բերէ կորուստն վկայք որ երբեմն, որ զայն գրաստն ճանչնի որ էր ի ԵՂԵՂ, ու ասէ, թէ «Այս երբ որ զինք զարգացման պատճճ տեսնու» մեք այս երբ, նա զարգացում անտիգն այս է, որ երբ երբեմն ու հաստատուն զվկայութիւնն վկայք, նա երբեմն գրաստուն ունոյն ի իսկն եւ յաւելաւորսն, որ ոչ ծախել է եւ ոչ օտուել զայն գրաստն, ոչ ինչ ազգ կերպով չէ զինք գտնու ի յերմէ, այլ ԵՂԵՂ կորուսել է զինք. ու երբ զայս այնէ, նա առնու զինք, երկրորդ Անտիգն է Անտարդ։ Եւ զանոյն որ զգրաստն առնի իրմէ, երբայ հնա այնոր գտնու զմարդն որ ծախել լինի զինք իր, եւ առնու. ու ի զարգացման բերէ, նա զարգացում ի կուճոց պատճճ է որ այնէ որ զինք զինք ի յինք զարձակէ, ու երբ զարձակէ ու վարէ զինք, նա պատճճ է որ ջուջքն ի զարգացման, թէ աստիկ եղաւ որ այն գրաստն, կամ որ ծախել զայնք իրք, Դա թէ ջուջքնէ մարդ. որ ծախել լինի կամ օտուել, նա ճանչնէ զարգացման որ նա քոչ է եւ կամ գտնել է ի քրթման զայնք իրք, ու ասել ծախել, նա ջաստէ զարգացման զինք զին քոչ մարդ անտիգն։ Այս թէ ջուջքնէ ծախող, նա զայն բանն, ինչուր նա ջուջքնէ ոչ իր է ծախել։ Եւ այնպէս երբեմն ինչուր զգոցն գտնու։

- 1 Licol, կամ licou?
2 Chastier, հնդ. քշ. = châtier.

Թ. Եթէ որ ձի ծախի կամ ջորի կամ այլ ազգ գրաստ որ նման է սոցին, եւ տարոյն ու առնու ընդ ներքէ հարուն այնէ, նա տան ի տերն որ է ծախողն, ու զին զինն առնու անսպաւ եւ անընդհատաւոր. որ ոչ վասն պոմիի եւ կամ թրթի չմայ. զի յայտ տեղէ կու քակէ անտիգն զամեն ազգ գտնու անտիգնութեանն (Անտիգն)։

Եւ թէ որ գնէ գրաստն զինք ու լինի, եւ տանի իր տունն ու ասէ, եւ անայ իր տունն ինչիկ վաքն, ու տան բուր, նա իր է այլ չգաւաք, Այս քան զիտուր տայ յառաջ, թէ իր չի վկայի նա կարէ դարձնել. ապա երբ տարայ մի բուր տայ, նա վասն ոչինչ ազգ պատճճաւ չկարէ որ դարձնել, քանի թէ հարուն այնէ մին։ Եւ թէ որ ի հալան գրաստ ծախի կամ գնէ, նա այնուհետեւ գտնողն բախտ է. զի երբ որ ի հալան ծախուի, նա (Իկ) կտոր մի միս է գնել ի վերայ տախարկին, եւ այլ բնաւ վասն այնչ ազգ պատճճաւ չգաւաք։

Ժ. Եթէ որ առուտուր կամ փոխ այնէ ընդ «Իրիկին, ու իսպապայ կամ խաբուութիւն լինի ի մէջ, եւ կենայ զարմ ի Իրիկին տիւր փոխն ու պոմանն, ու Իրիկինն անուցած ու վկայած ըզորք մարդ լինի, փորձած հալու, նա ի զարգացման երբեմն Իրիկինն ի իսկն եւ յաւելաւորսն, որ իր զարգացում որ կայ իր տիւր Իրիկինն, ու ըզորք

է, նա առնու իր, ու առնու զիտուրն։ Այս թէ Իրիկինն անայ երբու ասէ զվկայ որ իրքն որ իսպապայ կենայ ու լինի ի վերայ որ վկայն ըզորք, նա Իրիկինն ի հաւուսն, եւ ոչ Իրիկինն։ Այս թէ ըզորք առնի բերէ Իրիկինն զվկայն քան որ Իրիկինն երբեմն, նա լինի ընդունած վկայութիւնն. ապա թէ ոչ, երբ երբեմն Իրիկինն նա գտնու կարեւոր։ Ու թէ կենայ վկայ կամ իրեւան կենցանք թիւն, նա երբ ունի է հաստատուն ու Իրիկինն, թէ Իրիկինն անուցած ըզորք մարդ լինի։

Եւ թէ Իրիկինն սուի գնէ կամ արծաթ, ու սպաւ ուրդի, նա իր է սպաւ, զի ճանչնի իր քորն էր, երբ սպաւն։ Այս թէ Իրիկինն զալայ (ալա) ծախէ, նա յորժամ որ իր գտնողն անուցաւ, նա կարէ զարձակել ու զին գնականն առնու։

Եւ թէ որ զինք իրքն ինչ Իրիկինն թողաւ, եւ ինք որ երբ իրքն ի Իրիկինն լինի սուլայ այլ մարդի իրք պարտաւոր, ու կամայայ յայն իրաջն վարել որ Իրիկինն անայ, ու աւղէ զինք ի Իրիկինն, ու աս առնու լին զվերայ որ վարէ զինք, նա տերն այլմար զէս պարտաւոր մարդ ասէ թէ «Մի առաք, ու քանայ ի Իրիկինն վարելու» զինք, նա ասէ Իրիկինն թէ «Այս վկայքս ու Իրիկինն, նա ապաւ է Իրիկինն, ու լայն զինք այնոր ոչինչ վկայէ Եւ թէ երբ աւղէ վարէ անքն զայն մարդն որ իր պարտաւորն ի Իրիկինն, ու Իրիկինն վարէ զինք, յիմեցնէ, ու Իրիկինն տերն երբայ առնու զիտուր, ի Իրիկինն, նա վասն այնոր չիքի Իրիկինն որ չվարէ զայն պարտաւորն տերն, զի երբ տարն մի ի ինք աւղաւ վկայէ, ու նա զվարն ի իր վերայ էաւ, նա պիտի որ ինք Իրիկինն վարէ զինք. ու Իրիկինն գտնէ ու Իրիկինն տերն, որ հնա աւղալայն զգնականն ի տերն երես Իրիկինն, ամ թէ երես Իրիկինն ի տերն ու թէ յերես ինք գտնէ, ապա զայն աւղաւ մարդն Իրիկինն պիտի որ վարէ մնանկ անուցաւ ու անպակաւ ի իր իրաջն ու ինք երբայ վարի ի յայնոր որ աւղէ մարդ եղաւ ու Իրիկինն երես։

Ի վերջումն Անտիգն կայ ի ձեռագրին յաւերդ համառու վերջաբանն. «Այս ի Անտիգն Անտիգնայ քաղաքականայն, որ այնին ըստ սովորու» թեան իւրեանց եւ որպէս յառաջ խառնացաւ, «վասն ինամութեանն որն Իմարիտանայ Անտիգնայ քաղաքականայն ։

2. Դատաստանագիրք Միտիմարայ Գոչի։

«Օրէնք եւ կանոնք ընդ հանրական» եկեղեցականայն եւ աշխարհայնոր, Ֆուսկից եւ ամենայն ազգայն, ի մի տեղ հաւաքեալաւ ։ Այս է վերնագիր Միտարայ Օրինայ մատենին տնի երկրորդ բաժնին, որի Յաւարդաւան կը սկսի ձճԺԻ. (Երանեալ են ամբիքը) սարմարին առաջին ըստի մի աներոյն իր ի գովեստ օրինայ եւ իրաւանց եւ արգարութեան, եւ ապա այսպէս կը շարունակէ. «Եւ այլ շատ ի վերայ իրաւանց կու պիտէ մարդաւ» ընէ։ Առ որս եւ Միտար անարժան եւ մեղաւոր «Յաւարդ Աստուծոյ, որդի Աստուծոյն ի իրաւանց» րուհոյ եւ եղալայ բարեպաշտ թագաւորն լայն» ոչ Էնթմայ, բաղում աշխատեցայ ի սա ծերաւ» յեալ մարդ, ի հնի եւ յանհանգիստ բաւոյն։ Եւ եւ բաղում աշխատութեամբ փոխելի դաւ ի մեր հեշտալուր բառս, ի թուականութեան «Հայոց 2ԺԻ (= 1265) ի հայրապետութեան «Տեառն Աստուծոյն եւ ի թագաւորութեանն

« Լեւոն մը եւ որդւոյ սորա Լեւոնի՝ Առ սրա աղա-
 « լեւ զամենեւեան վառն սիրոյն Բրիտանոսի յիշել
 « զմէջ եւ մնաց թողալ իւրեն ինչպէս ի Բրիտանո-
 « սէ, զի եւ դուք յիշեալ լինէր առաջի Բրիտանոսի:
 « Եւ արդ զքեզից զայ վասն Հաստատութեան սրբոյ
 « եկեղեցւոյ եւ վասն աշխարհի դատաւորաց եւ
 « թագաւորաց եւ զբիւր բանիցն առեալ եքի Հա-
 « մատաւարաց: Եւ ապաքնի անմեղադիր լինել. զի
 « առեկն քան զկարն իւր ձեռնարկութիւնս: Եւ
 « պարտ ու արժան Համարեցաք վասն թագաւորացն
 « քրիկ զիւրաւուն. զի նոքա յԱստուծոյ են կար-
 « զած եւ յԱստուծոյ տեղն ի յերկրի են »:

Գրութեան մասին Մխատար Կիրարկած
 փոխել (թարգմանել) բացատրութիւն՝ ընդար-
 րաբարիցն եւս մտք տաւուն եւ քան զխորհրդէն
 բառն՝ զոր գործածած եւ իւր անձին վրայ ի Տարե-
 փրան: (Տես 12. եւ 16. Ա.) Եւ արդէն իւր Յա-
 մարարանին վերջն ինքնին այնպէս կը խօսի, որ

1 Բաւական տարբեր եւ այս Յաւատարարն՝ Էջփա-
 նի ձեռագրին, զոր թիւդեւ ըստ մասին Հարգարան կը
 (7) ընդգրկուի, բայց առ ամբողջական յառա՛ բերել
 պատշաճ ի Համարներ, առեւելք Բաւատարան Վ. ին Հրա-
 « տարարածն՝ որ է այս. « Զարաթիստ աստուածաբան Գրա-
 « իմ՝ Երանեալ են արեւելք ի Համատարարի. . . . (սպասե-
 « նք զիւր տուն): Եւ այլ զայ ի մերոյ կողմ կու պնդե-
 « թալարին: Առ սրա եւ ըստս որ լին արժան եւ մե-
 « ռաւոր նաւորս Բաւոտ որդի Կառաւորաց թագաւոր-
 « արժար եւ երջար արեւմտեայ զարգացման Էջփն: Բա-
 « զարձ ոչխառանցը աշխատեցաք ի Կատաւորանագրէս ձե-
 « րացեալ մտք եւ ձեռք ի հին եւ ի դիմարարաւ եւ
 « յանՀաստատել քրոյ, վասն զի այլեւորեալ եր եւ Հեռա-
 « յար եւ հին Հայ բառն ի նորոյն (տես 7 րտւ. 1) Հանց որ
 « իսկի չէին Հաստատել եւ ոչ յօրաւ զայր: Եւ բազում աշ-
 « խառութեամբ փոխելք զայ ի մեր Հեղաշարք եւ ի սոնք-
 « փոխել ի Հարգարարութիւնս Կառաւորաց եւ ի թագաւո-
 « րութիւնս քաղաքագրութիւնս Էջփն եւ որդւոյ սորա: Առ որ
 « ապաքն զամենեւեան վասն արեւելք Բրիտանոսի որ մերց
 « թողալ իւրեն ինչպէս զարեւելք մերց Մխատար. զի սո
 « եւս մեզ փոխել ի իւր լուսաւորեալ քրոյն: Եւ արդ զքեզի
 « զայ վասն Հաստատութեան սրբոյ եկեղեցւոյ եւ դպրաւ-
 « ար քրիկ: Եւ ապա վասն աշխարհական դատաւորաց
 « եւ դատաւորաց եւ Համատարար զիւր բանիցն: Զորս
 « ապաքնի անմեղադիր լինել իմոյ նուստարութեան, վասն
 « զի ոչ եր իմ քրոյ եւ ձեռք իմեզք աշխատեալ եւ փո-
 « չաւորեալ որ դառն եւ ի շարժմանովն: Եւ առաջ պատահ
 « Համարեցաք զվնասեալ դատաւորաց քրիկ. բառն յա-
 « լաւ զմարտարացն, վասն զի յԱստուծոյ կարգեալ
 « թագաւորութիւնս եւ յԱստուծոյ տեղն եւ Համարած:
 « Եւ քննել դատաւորան եւ զիւրանցն զքեցաք եւ ապա
 « զիւրաւորաց եւ զաշխարհական դատարար, զայր եւ զինոք »:

Այս եւ Ս. Կաղարտ ձեռագրին Բաւատարանին տար-
 րերութիւն, ինչպէս ինքն իստեղծ իւր ձեռագրին Բա-
 շարաւորան խառնութիւնն, յամբողջ տարիք իւր միկն
 հմտաւ Հրատարարել. « Իււրաբարեալ կարգաւոր սոյն
 ի իւրեզրէ մեր անձն մեր որ պիտիւր կոչ երկու մարդ
 եւ Կառաւորացն, Մխատար եւ մի անպաւ տեղն որոյ մտք
 « ստեղծեալ ի իւրեզրէն: Առ որդւոյ սորա, զի սոյն: Այլ սոյն
 « յայտ անձն փոխել Երանեալ եւ Մխատար ձեռագրէն
 « ինչպէս պնդեւ եւ երանեալին նորա խօսքերից զի սո
 « (Մխատար) եւս մեզ փոխել (Երանեալին): Եւ իւր լուսա-
 « ւորեալ քրոյն, որդի Հեռա- փոր ինչ առաջ ինքն Մխատար
 « պարզ առաւ եւ թէ՛ բազում աշխատութեամբ փոխելք
 « (Թարգմանել) զայ ի մեր Հեղաշարք եւ ի ամբողջական
 « բառն: Դպրն ոչխառաք քրիկ արեւ եւ նաեւ ինք ինչ փոխ-
 « արութիւնն զատաւորանագրի յօդուածներն դատաւո-
 « րութեան մէջ, բառն թէ ունեցել եւ Մխատար ձեռագրէն
 « առաւ զինչով յառաջ կայեղեկներն քրեկերից բազմաբ-
 « ները եւ Մխատար քրեկերը եւ յայտ Մխատար զա-
 « տաւորանագրէն թարգմանած կանոնները եւ յօդուած-
 « ները: » (Տպ. Վարդապետ. Բաւատարան Կատաւորանա-
 քրոյ Մխատար Գրիկ, էջ 54, 55): « Չէր կարող առեկ
 ստեղծութիւն տալ առ այժմ այս նիւթին վրայ, չունենա-
 լով ի ձեռնի Էջփանի ձեռագրին ամբողջ օրինակն: Թե-
 րեւս յետոյ առեկ Վոնձեմանը նորէն ինքնուր զաւանդու:

կրնայ, զաւանդուիլ թէ Մխատարայ սկզբնագրին
 միշտ եւ յամենայնիք անկողինս պահուած չէ:
 Արդեամբք ինչ Տարեանցն մտադրութիւն մ'ալ
 բաւական եւ տեսնելով թէ զարար սկզբնագրին եւ
 ռամփօրէն իմբարարութեան մէջ ոչ աւակա տարբե-
 րութիւնք ինչքան, եւ այն՝ զանազան նկատմամբ: Մեր
 նպատակն դուրս է մի ըստ միայն նշանակել մեծ-
 անուն Վարդապետին եւ ապառապեալ Էջփնիսին
 աշխատարկութիւնն առն իւրոյ տարբերութիւն-
 ներն, որ մանաւանդ օրէնարութեան տեսակի-
 տէն նայելով՝ մեծապէս արժանի են հիմնովին ու-
 սումնասիրուելու: Հետագայութեանց սահմանել
 շատ չհեռանալու Համար, մեք տարբերութեանց
 այն կետերն առաւելապէս ի քննութիւն կառ-
 նունք, որ ի մտոյ կամ ի հեռուստ կապակցութիւն
 ունին մեր բանասիրական գիտելիքեանց հետ. իսկ
 օրէնարական մասին վրայ այնչափ միայն կը խօ-
 սինք՝ որչափ առիթ իր հանգիսի:

Մովն Տայեցմամբ՝ նշանակութեան արժանի
 կը Համարելք հետեւեալքն:

Ա. Մխատարայ Կատաւորանագրոյ կարգն
 կամ նիւթոյ դատաւորութիւնը՝ փոխած եւ Մխատար
 Կատաւորանագրոյ զարար սկիզբնագրին, բայց ի
 նախագրութեան՝ որ Ժ. կամ ԺԱ. Գրիկն ունի, քառ-
 նուած եւ յերեւոյ մասուն. (Ա.) Եկեղեցական կանոնը
 ի ճի՛ Գրիկն, (Բ.) Աշխարհական օրէնքն ի ճի՛ Գրիկն:
 « Այսպէս եւ ի աղագրութեան Վարդապետաւոր, որոյ
 հմտաւ Հրատարարելն կը ծանոցանէ թէ Էջփնիսին
 բազմաթիւ օրէնարութիւնն իւր իրեն առնելու նախա-
 դա՛ ընդարձ (Թ. 492) զարգացման ի Մովսէսական
 օրինակ, երկրորդ ֆաղաւստ եւ Բուսկական օրինակ,
 (Յալեւ, էջ 116): Մեր մասնագրարանին (Թ. 115)
 ռամական հին Հրատարարայ բարեկր օրինակն, որ ըստ
 Հաստատելոյ նոյն Հրատարարութեան (Մտք, էջ 112)
 ոչ միայն բառ. առաջ. այլ նաեւ կէտ առ կէտ՝ անձն
 եւ իւր ընտրած օրէնարութիւն, յառից այդ երկու յետն
 ունեն, փոխգտնային երկու զիւրաւոր մասաց կարգ
 փոխուած եւ նախ (իրեն Ա. մաս) գրուած են աշխար-
 հական օրէնք, եւ ապա (իրեն Բ. մաս) Եկեղեցական
 կանոն: Բայց իւրաքանչիւր մասաց զիւրաւորութիւնն
 ուստի եւ նիւթոյ դատաւորութիւնն, բայց ի սակաւ
 աննշանակ տարբերութեանց, երկուքն մէջ միեւնոյն
 են: Այս երկու ձեռագրոյ իւրաքանչիւր մասն զատ
 զառ զիւրահամարն, որով նախարարութեան Ժ կամ
 ԺԱ Գրիկն հետ ընդ ամենայն Մի՛ Կամ Մի՛ Կ
 հանի Գրիկն թիւն: Բայց կան ձեռագիրք որ բոլոր
 զիւրահամարներն առանց մասաց զանազանի միւս-
 յար կը շարաւարեն, բայց ի նախարարութեան:

Ընդհանրապէս խառնելով՝ փոյթ մարտան չէ
 նիւթոյ դատաւոր եւ կանոնաւոր դատաւորութեան,
 Արարեւ յափաւորապէս նշեկ պահուած եւ երկու մա-
 սաց բաժանուել, ինկեղեցական կանոնն եւ յաշխար-
 հական կամ քաղաքական օրէնք. բայց ըստ խառնակ
 եւ նիւթոյ դատաւորութիւնն, ինչպէս հարեւոր անմարդ
 մի քուցակաց կոչ ըստական եւ տեսնելով: Սակայն այս
 անկարգ կամ խառնակ դատաւորութիւնն ծագած կե-
 ռուպ զե՛ք ըստ մասին այդ տարբերութիւն՝ յորք քա-
 ղած եւ Էջփնիսին, այնու փարպա առնելով՝ որով ա-

1 Վաւասիկ իւր խօսքը. « Բազմաթիւ իմ օրինա-
 վեր Արեւմտեայ օրինակն հետ եւ զարմանք մնայի սոցոս
 « Կառաւոր, ոչ միայն բառ. առ. բառ, այլ զիւրեք ինչ
 « առ. կէտ, նմանութեան վրայ: Այս բացարարութիւնը
 « շատ ուրախացրէ ինձ, որովհետեւ, նախ, առաւել եւ
 « Համարեցաք իմ Վիճմանի օրինակին մէջ յերաւել ըն-
 « տրեւալուծ եւ իմ Ո. 492 օրինակ, եւ երկրորդ եւ նա-
 « րանով լրացրի իմ օրինակն թիւթութիւնները արագաւոր
 « ընդ նախարարութեան պախաւորը սկիզբէ Բ. Գրիկն եւ
 « Բ. ի կէտ... »

